

TANULMÁNYOK

Filozófiai naturalizmus

A „naturalizmus” a 20. századi és a kortárs filozófia egyik kitüntetett kérdése. Természetesen, amint az a filozófiában gyakran történni szokott, magának a fogalomnak a meghatározása is vita tárgya. Kiindulópontként talán használható az a hagyományos felfogás, amely módszertani és ontológiai naturalizmust különböztet meg. Az előbbi szerint a tudományok módszere episztemikusan felsőbbrendű minden más megismerő módszernél. Az utóbbi szerint az ontológia szempontjából is a tudományoké a végső szó: a legjobb tudományos elméletek mondják meg, mi létezik. Persze, ha ezt elfogadjuk, akkor felmerül a kérdés: mit tesz hozzá a filozófia a tudományokhoz? Nos, a naturalisták mondhatják: a tudományok és a filozófia *folytonos* egymással, a filozófiai érvelés és a fogalom-elemzés, illetve az empirikus kutatások nem választhatók el élesen, egymást kiegészítő tevékenységek. Másfelől, egy tartalmasabb ontológiai naturalizmusnak alapvető feltevése az is, hogy léteznek *természeti fajták*, tehát hogy fajtafogalmaink legalább egy része *nem* szociálisan konstruált. Ezt a feltevést (sokak szerint) a tudományok önmagukban nem döntenek el, önálló filozófiai kutatás tárgya. Természetesen – amint az alábbi tanulmányokból is kiderül – a naturalizmus e kiinduló értelmezési keretének a helytállósága vagy akár értelmessége is vitatható.

E számunk tanulmányai részben a naturalizmussal kapcsolatos kortárs viták egy-egy szűkebb témáját tárgyalják, részben pedig általánosabban, szélesebb történeti kontextusban közelítik meg a kérdést. Bár a filozófiai naturalizmus körüli viták ma elsősorban az analitikus metafizikában és a tudományfilozófiában zajlanak (kisebb mértékben a társadalomfilozófiában és az etikában), mindazonáltal a naturalizmushoz való viszony a 20. századi filozófia egész története szempontjából is fontos orientáló pont. Elegendő a „tudományos filozófia” mibenléte körül a megelőző századfordulón folytatott vitákra, vagy a logika és a matematika pszichologista és naturalista értelmezésének husserli és fregei elutasítására gondolni ahhoz, hogy Husserl transzcendentális fordulatának vizsgálata, amely

Tengelyi László nyitótanulmányának a középpontjában áll, kitűnő kiindulópontnak tűnjön a naturalizmus problémájának vizsgálata során.¹

Tengelyi a *Husserliana* közelmúltban publikált két kötetének szövegei alapján Husserl transzcendentális fordulatának részleteit vizsgálja. Egyfelől rekonstruálja Husserl egy olyan érvét a transzcendentális idealizmus mellett, amely független az *Eszmékből* ismert érveléstől (amely a tiszta tudat és a tér-időbeli dolgok régiójának elkülönültségét a dolgok esetleges és az élmények szükségszerű léte közötti különbségére alapozza). Másfelől olyan husserli gondolatokat körvonalaz, amelyek a transzcendentális idealizmus helyett egy módszertani transzcendentális felé mutatnak. Ez egy olyan „metafizikailag semleges” nézőpontot tesz lehetővé, amely – Tengelyi érvelése szerint – egyidejűleg haladja meg a naturalizmust és a szubjektivizmust, avagy a realizmust és az idealizmust.

Hasonlóan átfogó – bár modernebb tudományfilozófiai belátásokra támaszkodó – kritikát fogalmaz meg a naturalizmussal szemben a tanulmányblokk végén Zemplén Gábor és Kutrovác Gábor. Tézisük szerint „a tudományok elemzése és empirikus vizsgálata az utóbbi évtizedekben komolyan megkérdőjelezte annak a tudományképnek a tarthatóságát, amely a filozófiai naturalizmus legtöbb típusának háttérében áll. Ez pedig azt jelenti, hogy a naturalista megközelítések egy jelentős része, miközben a tudományos válaszok primátusát hirdeti, éppen a saját előfeltevéseinek tudományos megalapozatlanságát nem ismeri fel.” Más szóval, a tudományok heterogenitása nem fér össze sem a filozófiai naturalizmus módszertani, sem ontológiai alapfeltevéseivel. Mindazonáltal a szerzők továbbra is fenntartják a tudomány és a filozófia folytonosságának naturalista tézisé, és úgy vélik: a filozófiának igenis informálnak kell lennie releváns tudományos kérdésekben, a tudomány számára pedig a filozófia (és ezen belül a tudománytanulmányok) szolgálhatnak eszközökkel a tudományok önmegértése, a tudományos tudás természetének vizsgálata számára.

Egy ilyen – a pszichológiában és a kognitív tudományban évtizedek óta hatékony – együttműködés tapasztalatai Pléh Csaba tanulmányában egy az eddigiekkel ellentétes konklúzióhoz vezetnek. Pléh (sok természettudományos orientációjú pszichológussal ellentétben) nemcsak a módszertani, hanem az ontológiai naturalizmust is vállalja; ugyanakkor, mint fogalmaz, naturalizmusa „szemérmes”, amennyiben csak annyit tesz fel, hogy a tudat és az agy kapcsolata tudományos kérdés, amely tudományos választ fog kapni, ennek részleteire vonatkozóan azonban nincsenek előzetes filozófiai megszorításai. E megközelítés

¹ Másfelől azt is érdemes felidézni, hogy nemcsak a fenomenológiai hagyomány, hanem az analitikus filozófia fontos irányzatai és képviselői sem voltak naturalisták a 20. század első felében: sem a korai cambridge-i analitikusok, Russell, Moore és Wittgenstein a századelőn, sem a hétköznapinyelv-filozófiai irányzat nem volt naturalista, és a hivatalos logikai pozitivisták doktrína is csak módszertani értelemben volt az. A quine-i fordulat előtti analitikus filozófiát naturalistának minősíteni tehát legalábbis félrevezető.

naturalizmusa pozitíve abban nyilvánul meg, hogy „az emberi természet” fogalmára épít, s az elmét biológiai szerveződésnek fogja fel. Ugyanakkor a biológiai meghatározottság – konkrétan az a nézet, hogy az emberi természet tág értelemben genetikailag meghatározott – nem jelenti a determinizmus elfogadását. A fő riválissal, az elme szociális konstruktivista megközelítésével szemben ez az újfajta naturalista pszichológia a társasság elemi formáit is az emberi természethez sorolja, s a kultúrát olyan evolúciósan kialakult, „beállító tényezőként” értelmezi, amely nem áll szemben a természettel.

A tanulmányblokk további írásai szűkebb témaköröket vizsgálnak, ugyanakkor szoros kapcsolatban állnak a naturalizmus mibenlétének és védhetőségének a problémáival. Különösen igaz ez Szalai Miklós írására, aki Alvin Plantinga híres antinaturalista érvét elemzi. Plantinga szerint a naturalizmus inkohérens, öncáfoló állítás: ha ugyanis megismerő képességeinket az evolúció alakította ki, akkor általában kicsi a valószínűsége annak, hogy hiteink a világról igazak, beleértve magát az evolúcióba vetett hitünket is. Más szóval: aki elfogadja a naturalizmust és azt, hogy kognitív képességeink evolúciós eredetűek, az egyszerűen egy cáfoló megfontolással is rendelkezik a naturalizmus és az evolúció igazságával szemben. Szalai részletesen bemutatja Plantinga érvét, a különféle válaszstratégiákat, és maga is megfogalmaz egy „kartezianus” ellenérvet Plantinga tézisével szemben.

Huoranszki Ferenc és Sivadó Ákos a természeti fajtákkal kapcsolatos nehézségeket tárgyalja. Huoranszki a természeti fajtáknak azt a Kripke és Putnam névéhez köthető esszencialista értelmezését bírálja, amely a hetvenes évek elején forradalminak számított az analitikus filozófia korábban általános anti-esszencialista beállítottságához képest. E felfogás szerint az egyedeket esszenciális tulajdonságaik (a kémiai vagy fizikai fajtáknál a mikrofizikai tulajdonságok, a biológiai fajtáknál a genetikai kód) alapján sorolhatjuk természeti fajtákba. Huoranszki elfogadja a naturalista tézist, miszerint vannak természeti fajták, és azt is, hogy ezeket az esszenciális tulajdonságok fogalmával értelmezzük. Viszont azt állítja: a természeti fajták fogalma, Kripke és Putnam javaslatával szemben, nem érthető meg a lehetséges világokra hivatkozó elképzelések segítségével. Az, hogy egy tulajdonság esszenciális egy fajta vonatkozásában, nem azt jelenti, hogy a fajtába tartozó egyedek az illető tulajdonsággal minden lehetséges világban rendelkeznek, hanem azt, hogy az illető tulajdonsággal nem-véletlenszerűen rendelkeznek (ami azonban megengedi, hogy egy a fajtába tartozó egyed – véletlenül – ne rendelkezzen az esszenciális tulajdonsággal).

Sivadó Ákos a biológiai fajták értelmezéseit vizsgálva empirikus oldalról is alátámasztja a Kripke–Putnam-féle esszencialista értelmezés nehézségeit. E felfogás alapján ugyanis olyan sok biológiai faj létezne, hogy az ellehetetlenítené a fajok mint tudományos kategóriák használhatóságát. Sivadó megmutatja, hogy nincs konszenzus a faj értelmezése tekintetében, valamint olyan pluralista elképzeléseket is vizsgál, amelyek szerint nem lehetséges (de nem is szükséges)

egyfajta fajfogalommal leírni a biológiai fajtákat, továbbá amellet is hoz érveket, hogy a társadalmi fajták redukálhatatlanok a biológiai fajtákra.

A természeti fajták értelmezése egyike ama számos kapcsolódási pontnak, amelyek a tanulmányokat összekötik a *Fórum* rovat anyagával. Az itt közreadott válogatás² Laki János Thomas Kuhnról szóló monográfiáját (*A tudomány természete*. Budapest, Gondolat. 2006) vitatja meg Forrai Gábor, Pléh Csaba, Schwendtner Tibor és Zemplén Gábor recenzióin, illetve a szerző részletes válaszain keresztül. Laki a Kuhnról kialakult kép radikális átértékelését adja. A bevett nézet szerint Kuhn a paradigmaváltás leírása, a megfigyelési és az elméleti dichotómia tagadása, a megfigyelési terminusok elméletterheltségének tézise, vagy az összemérhetetlenséggel kapcsolatos kijelentései révén egy radikális ontológiai relativizmus/antirealizmus képviselője. Ezzel szemben Laki olvasatában Kuhn szerint a tudomány fejlődése racionális, ha nem is a klasszikus logikai pozitivistá, és nem is a popperi értelemben; az elméletváltás nem pillanatszerű, irracionális Gestalt-switch. Az „új Kuhn” továbbá nem antirealista, hiszen „a valósághoz [...] csak a benyomásokból a mindenkori fogalom- és műszerkészlet által létrehozott *episztemikus világ* formájában férünk hozzá, [ugyanakkor] a valóság metafizikai értelemben független a rá vonatkozó vélekedésektől”.

Kuhn (Laki értelmezésében) úgy véli – s itt ismét a Huoranszki és Sivadó által tárgyalt problémákhoz kanyarodunk vissza –, hogy a természeti fajták nevei nem lehet a Kripke–Putnam-féle merev jelölő elmélettel értelmezni, mivel az „azonos természetű” predikátumnak nincs paradigmafüggetlen értelme. Ebből persze rögtön adódnak következmények a természeti fajták értelmezésére is, bár kérdés, hogy pontosan micsodák. Annyi biztos, hogy bár Kuhn Laki értelmezése szerint nem radikális ontológiai relativista vagy antirealista, ha azonban a naturalizmus lényegi részének tekintjük azt a feltevést, hogy léteznek természeti fajták, akkor Kuhnt továbbra sem tekinthetjük naturalistának.

A lapszámot két recenzió zárja Márton Miklós és Klein Dávid tollából, amelyek az utóbbi időben megjelent két fontos metafizikai munkát, Ujvári Márta és Tózsér János írásait mutatják be. Ujvári a nyugati filozófia olyan „örök” problémáit vizsgálja behatóan, mint a szubsztanciák és a változás értelmezése, Tózsér a mai analitikus metafizika legfontosabb témáiba vezet be: e könyvek, egyéb érdemeik mellett, további segítséget nyújthatnak a naturalizmus körüli viták megértéséhez is.

Ambrus Gergely

² Lásd ezzel kapcsolatban a *Fórum* rovat bevezető sorait.